

FANGST AV ELG – FANGSTGROPSYSTEMER

Elgen er knyttet til skogen, spesielt til barskog der det finnes myrer og rikelig med vann, slik som i Gråfjellområdet. Trekkrutene for elg i Åmot har trolig endret seg lite siden furuskogen ble etablert for 9000 år siden (Jacobsen og Andersen 1992:178, Narmo 2000:72, Risbøl et al. 2004:44). Regelmessige elgtrekk er en forutsetning for fangst av elg i fangstanlegg.

I Gråfjellområdet finnes det fangstanlegg for elg i form av fangstgroper som ligger i rekker, såkalte fangstgropsystemer. Det er registrert til sammen 80 fangstgroper for elg. De fleste av gropene inngår i seks fangstanlegg. De varierer i omfang, fra et par groper til opp mot 30. Tre av de største anleggene ligger i tilknytning til dagens setervoller, ved Rødseter (38 groper), Styggli seter (24 groper) og Kjølseter (7 groper). De tre andre anleggene ligger ved Deifjellura/Tørråsen (4 groper), i Skrubbdalen (2 groper) og ved Vestre Æra (2 groper). I tillegg er det registrert tre enkeltliggende groper (Risbøl et al. 2000:44–48, 2001:76–80, 2002a:65–68, 2002b:64–65, Risbøl 2005:16–17). Det ble undersøkt 34 fangstgroper tilknyttet fangstgropsystemene i Deifjellura/Tørråsen (4 groper), Rødseter (27 groper), Kjølseter (1 grop) og Skrubbdalen (2 groper). Kun ett større fangstanlegg, det som ligger ved Rødseter, ble undersøkt (T. Amundsen 2007c).

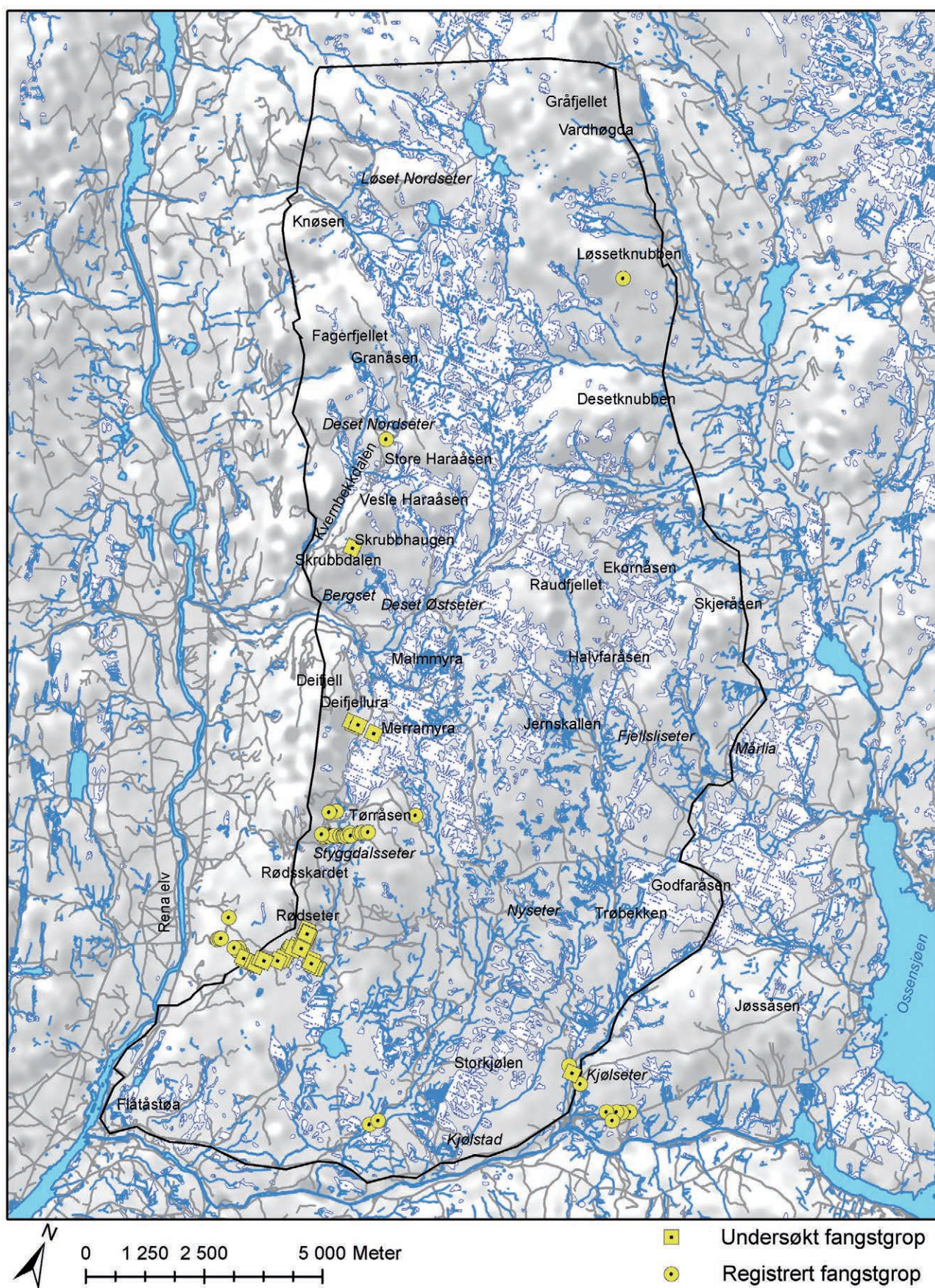
Undersøkelser av fangstgroper har vist at det er vanskelig å fastslå deres opprinnelige form, blant annet på grunn av innsig av jordmasser etter at gropene gikk ut av bruk. Det er også vanskelig å datere når gropene ble anlagt og var i bruk, fordi det sjelden er bevart indre konstruksjonselementer (trekasse). Dessuten kan gropene være brukt i flere separate faser med flere hundre års mellomrom. I slike tilfeller kan de ha blitt reparert flere ganger, hvor gammelt treverk er blitt erstattet med nytt. Det er derfor oftest kun siste bruksfase som er synlig i dag. De viktigste problemstillingene for undersøkelsene var knyttet til datering og form/konstruksjon: Når ble gropene anlagt, har de hatt én eller flere bruksfaser, ble systemene utvidet over tid, og når gikk de ut av bruk? Hvordan var fangstgropene konstruert, er forskjellige typer representert i området, og i så fall er det en sammenheng mellom form og kronologi?

Fangstgropsystemene

Fire fangstanlegg ble undersøkt: (1) To fangstgroper utgjorde et lite anlegg i *Skrubbdalen* (Risbøl et al. 2002b:65). Anlegget var det nordligste i Gråfjellområdet og lå i den midtvestre delen av regionfeltet, ca. 720 moh. (2) Fangstanlegget i *Deifjellura/Tørråsen* lå i den midtvestre delen av Gråfjellområdet ca. 650–700 moh. Det besto av fire fangstgroper og dekket en strekning på ca. 400 meter. Rundt 200 meter sør for anlegget var det en jernframstillingsplass (jfp. 3) med tilhørende kullgroper. To av fangstgropene var sekundært gjenbrukt som kullgroper (fg. 3 og fg. 4) (T. Amundsen 2007c:78). (3) Fangstanlegget ved *Rødseter/Rødseter-området* sørvest i Gråfjellområdet besto av 38 fangstgroper. Systemet har en tilnærmet U-form og strekker seg over ca. 2,6 kilometer i luftlinje. Det går fra åssiden ved Rødskaret ned mot Rena elv. Avstanden mellom gropene varierte, fra 50–70 m til 100–150 m. To av gropene (fg. 32 og fg. 33) lå ved en jernframstillingsplass (jfp. 16) og var sekundært gjenbrukt som kullgroper. Fire groper (fg. 15, fg. 16, fg. 17 og fg. 32) var plassert noe «utenfor» systemet i sørøst. Etter utgravningene er det usikkert om det dreier seg om fangstgroper (T. Amundsen 2007c:84–85). (4) Det sørligste undersøkte fangstanlegget lå ved *Kjølseter*, ca. 450 moh. Det besto av sju groper, hvorav kun én grop ble undersøkt. Ved utgravning ble det ikke funnet daterbart materiale som kan gi et svar på når gropa ble gravd eller var i bruk. Det er derfor usikkert når systemet ble anlagt og brukt, men ut fra undersøkelsene av de andre anleggene kan man anta at det har vært i bruk samtidig med disse.

Fangstgropenes form og dimensjon

I dag framtrer fangstgroper som runde, ovale eller firkantete på overflata, mens bunnen kan være rund, spiss eller rektangulær. Rundt gropene er det en jordvoll. Vollen er rester av massen fra graving av gropa og er blitt lagt rundt gropa for å gjøre den dypere. Ut fra undersøkelser på Østlandet har det vært vanlig å skille mellom to hovedtyper: én type med lokk over gropa, hvor det har vært en åpning i lokket hvor elgen kan falle ned (Vorren 1979, Bergstøl 1997), og én type med rektangulær tømret kasse i bunnen og traktformet sidekant, hvor elgen ikke klarte å sparke

Figur 4.3.1. Registrerte og undersøkte fangstgroper i Gråfjellområdet.
 Figure 4.3.1. Surveyed and investigated pitfall traps in the Gråfjell area.

Anlegg	Form	C14-datering: gammel markoverflate	C14-datering: indre konstruksjon	C14-datering: fyllmasse, ev. rester av indre konstruksjon	C14-datering: sekundær bruk	Kommentar
SKRUBBDALEN						
Fg. 27	Traktformet	685–780 e.Kr.	-	1035–1160 e.Kr.	-	
Fg. 28	Traktformet	1025–1155 e.Kr.	-	1045–1250 e.Kr.	-	
TØRRÅSEN/DEIFJELLURA						
Fg. 1	Bolleformet	680–780 e.Kr.	-	1280–1295 e.Kr.	-	
Fg. 2	Bolleformet	-	-	-	-	
Fg. 3	Traktformet?	-	-	-	1045–1265 e.Kr.	Sekundær kullgropfase
Fg. 4	-	890–995 e.Kr.	-	-	1175–1250 e.Kr.	Sekundær kullgropfase
RØDSETER						
Fg. 5	Bolleformet	1005–1025 e.Kr.	-	-	-	Gjenfylt med stein
Fg. 6	Traktformet	1030–1160 e.Kr.	-	1235–1285 e.Kr.	-	Delvis gjenfylt med stein
Fg. 7	Traktformet	-	-	1305–1400 e.Kr.	-	
Fg. 8	Traktformet	390–430 e.Kr. 1275–1290 e.Kr.*	1415–1440 e.Kr.	-	-	
Fg. 9	Traktformet	645–665 e.Kr. 335–170 f.Kr.*	1305–1430 e.Kr. 1440–1610 e.Kr.	-	-	
Fg. 10	Traktformet	1205–1255 e.Kr.	-	1280–1300 e.Kr.	1280–1405 e.Kr.	Sekundært bål i gropa
Fg. 11	Traktformet	1050–1215 e.Kr.	-	1405–1450 e.Kr.	-	Delvis gjenfylt med stein
Fg. 12	Traktformet	1890–1690 f.Kr.	1525–1655 e.Kr.** Y. enn 1685 e.Kr.**	-	-	Gjenfylt med stein
Fg. 13	Traktformet	1030–1165 e.Kr. 895–1000 e.Kr.*	-	1215–1275 e.Kr. Y. enn 1655 e.Kr.	-	Gjenfylt med stein
Fg. 14	Traktformet	775–950 e.Kr.	-	1440–1635 e.Kr.**	-	Gjenfylt med stein
Fg. 20	Rektangulær	965–1015 e.Kr.	1280–1390 e.Kr. 1285–1400 e.Kr. 1290–1375 e.Kr. 1440–1630 e.Kr.	-	-	
Fg. 21	Uspesifisert	-	-	1165–1290 e.Kr. 1295–1390 e.Kr.	-	
Fg. 22	Rektangulær	1045–1190 e.Kr.	-	1485–1640 e.Kr.	-	
Fg. 23	Traktformet	1050–1215 e.Kr.	-	1040–1245 e.Kr.	-	
Fg. 24	Traktformet	695–780 e.Kr.	-	-	815–980 e.Kr.	Sekundært bål i gropa
Fg. 25	Rektangulær?	780–885 e.Kr.	-	-	-	

Anlegg	Form	C14-datering: gammel markoverflate	C14-datering: indre konstruksjon	C14-datering: fyllmasse, ev. rester av indre konstruksjon	C14-datering: sekundær bruk	Kommentar
Fg. 26	Uspesifisert	1220–1280 e.Kr.	-	-	-	
Fg. 32	Traktformet	1290–1385 e.Kr.	-	-	1300–1425 e.Kr.	Sekundær kullgropfase
Fg. 33	Traktformet?	1–110 e.Kr. 1050–1200 e.Kr.	-	-	1220–1280 e.Kr.	Sekundær kullgropfase
KJØLSETER						
Fg. 29	Traktformet	3500–3360 f.Kr. 385–255 f.Kr.***	-	-	-	

Tabell 4.3.1. Undersøkte fangstgroper i Gråfjellområdet som det foreligger C14-dateringer fra. Dateringene angir kalibrert alder og er angitt med 1 sigma. * = fra nedgravningskant, ** = mulig sekundær bruk, *** = dateringer fra undergrunn og utfellingslag (anrikning). Se vedlegg 12 for ytterligere informasjon.

Table 4.3.1. Excavated pitfall traps in the Gråfjell area that have been radiocarbon dated. The dates show calibrated age and are quoted in 1 sigma. * = from the cut of the pits, ** = possible secondary use, *** = dates from subsoil / the rusty soil (rust-red iron-pan layer). See appendix 12 for further information.

seg opp. Utgravninger i Dokkfløy i Oppland har vist at fangstgroperne her sannsynligvis har vært traktformete. I flere groper var det bevart rester av indre trekonstruksjoner. Det ble påvist at kassen i bunnen av gropene var bygd av halvkløvninger. Dybden på kassekonstruksjonen anslås til å ha vært rundt 80 cm. Øvre del av sidene i gropene var kledd med halvkløvninger, der lengderetningen på stokkene gikk fra toppen av vollen ned mot kassa. Gropene har vært dekket av spiler og mose (Jacobsen og Larsen 1992:110–114, Jacobsen 1997b). Dybden på dem inklusive jordvollen har vært mer enn 2 m, og diameteren øverst har vært mellom 4 og 6 m (Jacobsen og Andersen 1992:186). Kassen i bunnen av gropene har hatt en lengde på ca. 2,0–2,6 m og en bredde på ca. 0,7–0,9 m (Barth 1986).

Gropene i Gråfjellområdet var anlagt i en morene som er forholdsvis grovkornet og blokkrik. De har i større eller mindre grad endret form gjennom naturlige prosesser som sammenrasing og tele. Det var derfor en utfordring å tolke hvordan gropene opprinnelig har sett ut, og flere tolkninger har vært framsatt (T. Amundsen 2007c:66).

I *Elgfangst og bosetning i Gråfjellområdet* (T. Amundsen 2007c) er de undersøkte gropene delt inn i typer med og uten spor etter indre konstruksjon. Videre er tre ulike groper skilt ut som henholdsvis traktformete, rektangulære og bolleformete (se fig. 4.3.4). Trolig har de fleste gropene vært traktformete (tabell 4.3.11, se også T. Amundsen 2007c, tabell 17, s. 73). De bolleformete gropene hadde ikke rester

etter indre konstruksjon. Det er usikkert om gropene opprinnelig har hatt denne formen, eller om den er et resultat av innsig av masse etter at de gikk ut av bruk. Det antas at alle de traktformete og rektangulære gropene har hatt en form for indre kassekonstruksjon, selv om sikre spor etter en kassekonstruksjon ble påvist bare i fire tilfeller (fg. 8, fg. 9, fg. 12 og fg. 20) og det bare i én grop ble påvist spiddestokker (fg. 20), alle tilknyttet systemet ved Rødseter.

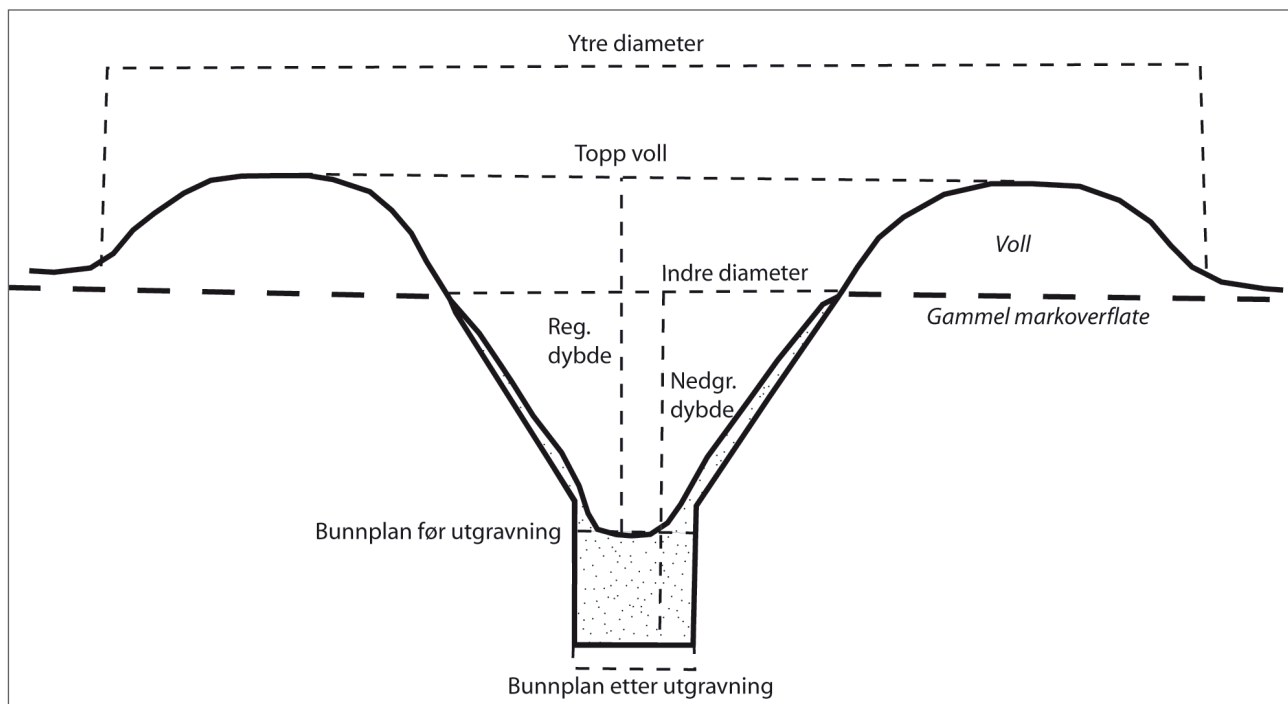
Fangstgroperne hadde noe ulik størrelse. Dybden på gropene fra opprinnelig markoverflate varierte fra 1,1 m til 1,9 m, og dybden fra toppen av dagens voll var fra 1,4 m til 2,2 m. Gropene har sannsynligvis vært dypere fordi en del av vollmassen har seget ned i gropene etter at de gikk ut av bruk. I de traktformete og rektangulære gropene varierte lengden på bunnplanet fra 1,4 m til 2,5 m, mens bredden var på 0,6–0,8 m (T. Amundsen 2007c, tabell 18, s. 75).

Datering og bruksfaser

Det foreligger 69 radiologiske dateringer av trekull samt noen av både ubrent og delvis brent tre, fra til sammen 28 av de 34 undersøkte gropene. Fra én og samme grop er det datert prøver fra forskjellige kontekster, slik som gammel markoverflate under voll, indre trekonstruksjoner og dessuten fyllmasse eller sekundær bruk av gropa (tabell 4.3.1 og vedlegg 12 for beskrivelse av prøvekontekster og opplysninger om de enkelte daterte prøvene). Utgravningsresultatene og dateringene indikerer at fangstanleggene har vært brukt i to adskilte perioder (to bruksfaser).

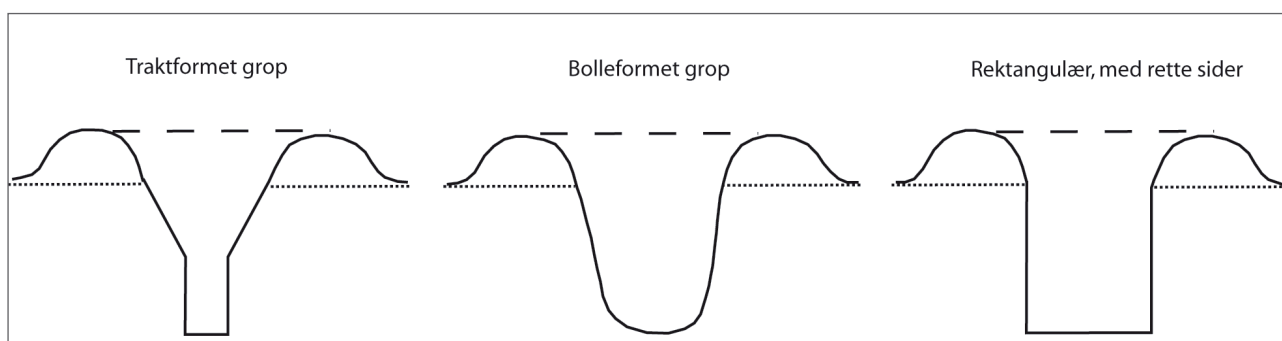

Figur 4.3.2. Nina Hildre og Tone Wikstrøm i en fangstgrop (fg. 9).
Figure 4.3.2. Nina Hildre and Tone Wikstrøm in a pitfall trap (fg. 9).

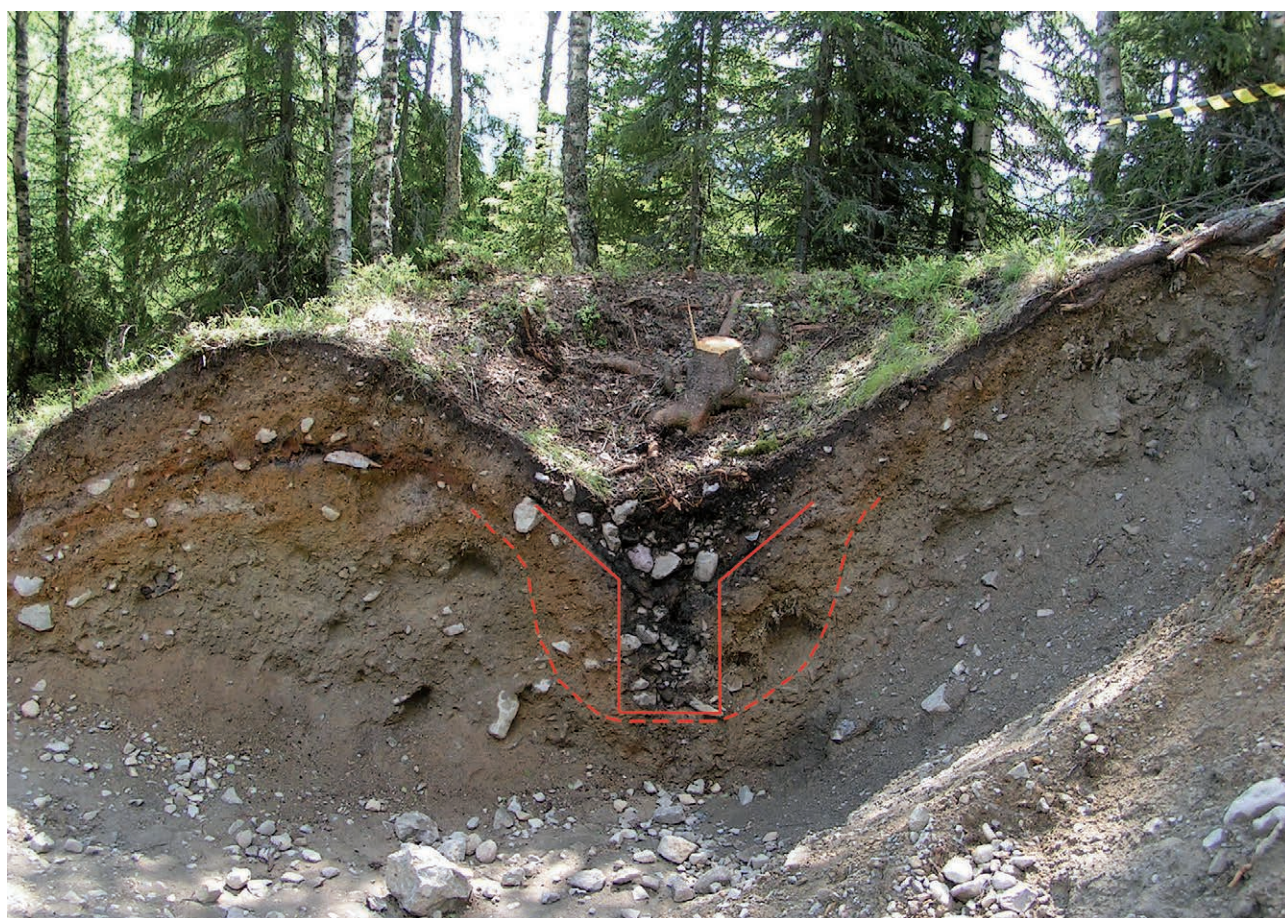
Figur 4.3.3. Prinsippkisse av traktformet fangstgrop i tverrprofil med registrerte mål før og etter utgravning (etter T. Amundsen 2007c, fig. 40, s. 74).

Figure 4.3.3. Sketch of funnel-shaped pitfall trap in section with measurements recorded before and after the excavation (from T. Amundsen 2007c, fig. 40, p. 74).

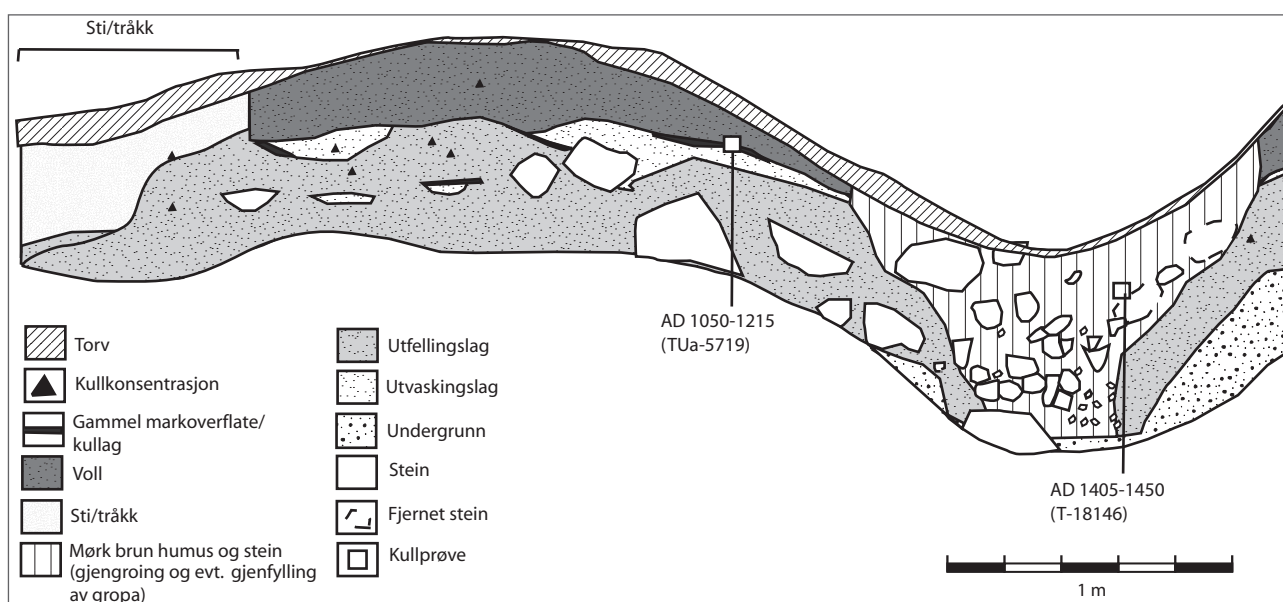
Figur 4.3.4. Profilskisse av tre hovedformer for groper påvist ved utgravningene av fangstgroper i Gråfjellområdet (etter T. Amundsen 2007c, fig. 39, s. 72).

Figure 4.3.4. Sketches of three main forms of pits in section recorded during excavations of pitfall traps in the Gråfjell area (from T. Amundsen 2007c, fig. 39, p. 72).

Figur 4.3.5. Tverrprofil av en traktformet fangstgrop (fig. 12). Gropa var delvis gjenfylt med stein. Den er trolig blitt gjenfylt mens den opprinnelige formen var intakt. Fangstgropa kan ha blitt gravd akkurat så dyp og vid at den tilsvarende størrelsen på trekassa som ble plassert i bunnen av gropa, markert med heltrukket rød linje, der den avrundete formen rundt trekassa er tolket som utfellingslaget, markert med stiptet rød linje. Eller man har bygd ei trekasse i ei større grop, markert med stiptet rød linje, og deretter fylt igjen rommet mellom gropa og kassa (etter T. Amundsen 2007c, fig. 69, s. 95).

Figure 4.3.5. Cross-section of a funnel-shaped pitfall trap (fig. 12). The pit was partly backfilled with stones. It was probably backfilled while the original form was still intact. The pitfall trap may have been dug just as deep and wide as was needed to make room for the wooden box that was placed in the bottom of the pit, marked with an unbroken red line, where the rounded form around the wooden box has been interpreted to be the rusty soil (rust-red iron-pan layer), marked with a broken red line. Or, alternatively, they built a wooden box in a larger pit, marked with a broken red line, and subsequently backfilled the space/room between the pit and the box (from T. Amundsen 2007c, fig. 37, p. 71).

Figur 4.3.6. Tverrprofil av en fangstgrop (fig. 11). Radiologiske dateringer fra gammel markoverflate under vollene og fra fyllmassen er avmerket.

Figure 4.3.6. Cross-section of a pitfall trap (fig. 11), radiocarbon samples of old ground surface underneath the bank and from backfilled soil marked out.

Dateringer av gammel markoverflate under gropenes voll (terminus post quem) (vedlegg 12, tabell A12.1) antyder at systemene ble anlagt etter 600 e.Kr., i yngre jernalder. Det gjelder for alle de tre undersøkte systemene. Sekundær bruk av en del groper til kullproduksjon for jernvinna i tidlig- og høymiddelalderen ble påvist i Deifjellura/Tørråsen og ved Rødseter (vedlegg 12, tabell A12.4). Jernframstillingsplassen (jfp. 3) ved fangstanlegget i Deifjellura/Tørråsen har vært i bruk innenfor tidsperioden fra 1000 e.Kr. til utpå 1200-tallet (Rundberget 2007:62). Den sekundære kullgropfasen i to av de fire fangstgropene er datert til 1045–1250 e.Kr. Drifta på jernframstillingsplassen (jfp. 16) ved fangstsystemet i Rødseter-området antas å ha foregått i første halvdel av 1200-tallet (Rundberget 2007d:149). To av fangstgropene som lå ved jernframstillingsplassen, var gjenbrukt som kullgroper og er datert til henholdsvis 1220–1280 e.Kr. (fig. 33) og 1300–1425 e.Kr. (fig. 32). I to andre groper i systemet ble det også påvist sekundær bruk av dem. Kullag i fyllmassen som lå like under dagens overflate, er tolket som rester av bålplasser. Prøver fra disse bålene er datert til 815–980 e.Kr. (fig. 24) og 1280–1405 e.Kr. (fig. 10). Dateringene av den sekundære bruken av gropene angir øvre tidsgrense for bruken av fangstgropene (terminus ante quem). Kullproduksjonen i fangstgropene viser at gropene gikk ut av bruk da jernvinna ble etablert

i Gråfjellområdet rundt 1000 e.Kr. Ut fra dateringene av gamle markoverflater under vollene og den sekundære bruken til kullproduksjon er *første bruksfase* av fangstgropssystemene i Deifjellura/Tørråsen og ved Rødseter tolket å ha vært i perioden etter ca. 600 e.Kr. og fram til ca. 1000 e.Kr. Datering av prøver fra gammel markoverflate under voll fra gropene ved Rødseter faller innenfor to perioder. Fire prøver er datert til 645–885 e.Kr., og ni prøver faller innenfor tidsrommet 965–1215 e.Kr., samt fire prøver til perioden 1205–1385 e.Kr. Dette indikerer at systemet har bestått av et mindre antall groper i den første bruksfasen. Fangstanlegget i Skrubbaldalen ligger nord for der produksjonen av jern foregikk i middelalderen. Her ble det heller ikke påvist sekundær bruk av gropene. Fyllmasse i gropene er datert til 1035–1250 e.Kr. Det antyder at fangsten i dette systemet har pågått til utpå 1200-tallet.

Dateringer fra indre konstruksjoner i fangstgropene er tolket å representere *siste bruksfase* (fig. 4.3.7 og vedlegg 12, tabell A12.3). Daterte prøver av treverk fra indre konstruksjoner fra gropene ved Rødseter faller hovedsakelig innenfor seinmiddelalderen og noen få innenfor tidlig etterreformatorisk tid, ca. 1280–1630 e.Kr., med andre ord etter at den storstilte jernproduksjonen i Gråfjellområdet var opphørt. Kun én datering fra en kullkonsentrasjon i bunnen av en grop tolket som rester av en trekasse faller innenfor samme periode som jernvinneaktiviteten.

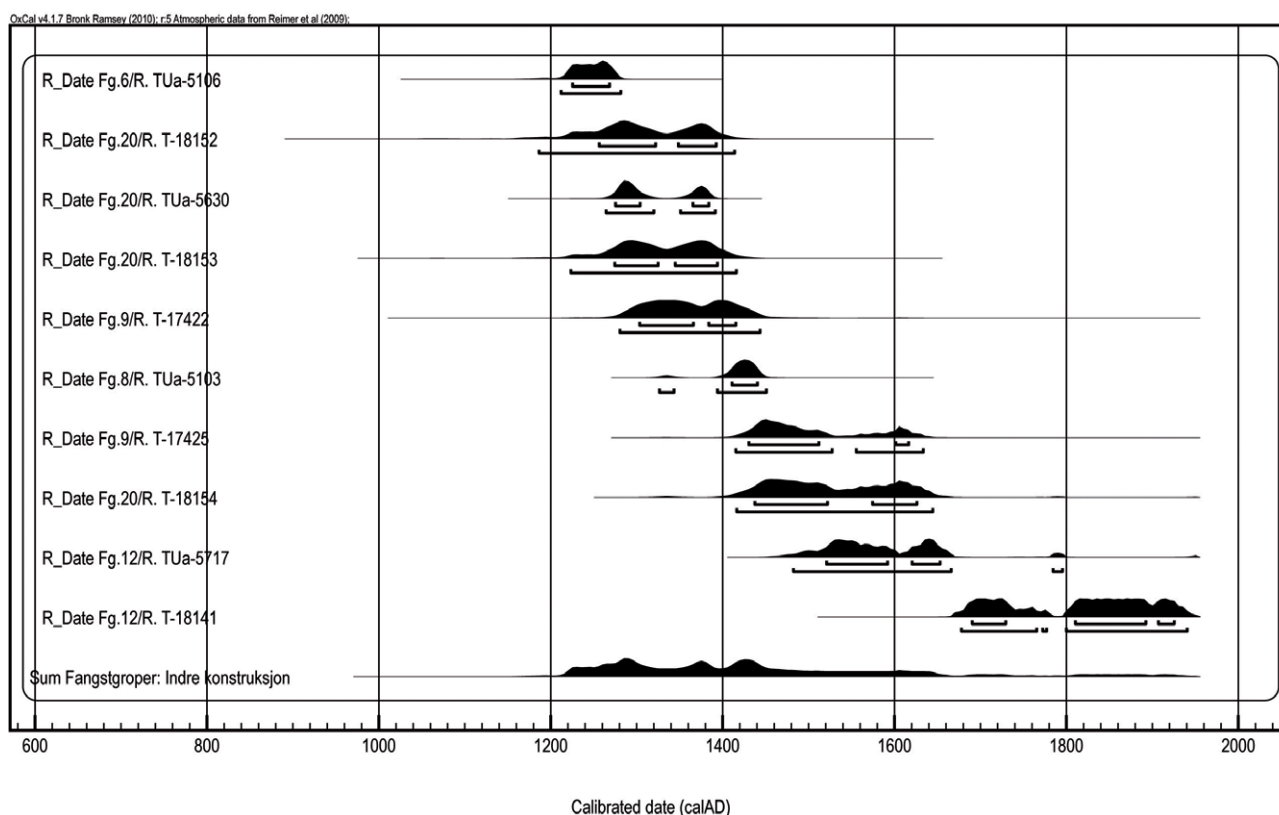

Figure 4.3.7. Radiologiske dateringer av indre trekonstruksjoner fra fangstgropene i systemet ved Rødseter (program OxCal v. 4.1.7).

Figure 4.3.7. Radiocarbon dates of inner wooden constructions from pitfall traps in the system at Rødseter (program OxCal v 4.1.7).

Prøvematerialet er datert til 1235–1285 e.Kr. (T. Amundsen 2007c:124).

Dateringer fra fyllmasser kan være heftet med usikkerhet (jf. T. Amundsen 2007c:70). Fyllmasse fra gropene i fangstanlegget ved Rødseter er overveiende datert til tidsrommet 1040–1640 e.Kr. (vedlegg 12, tabell A12.2). På bakgrunn av dateringene av de indre trekonstruksjonene er dateringsresultatene fra fyllmassene hovedsakelig satt i sammenheng med bruk av gropene, men det er også trolig at dateringene angir en øvre datering for bruken av en del av dem. Særlig gjelder dette gropene som er gjenfylt med stein som lå nær røys- og tuftefeltet (se kap. 4.4). Det kan se ut til at systemet i Deifjellet/Tørråsen også ble benyttet på nytt i slutten av høy middelalderen. En prøve fra fyllmassen i bunnen av den ene gropa kan være rester av en indre konstruksjon og er datert til 1280–1295 e.Kr. Ut fra dateringene og en helhetsvurdering av materialet fra Gråfjellområdet mener jeg det ikke er sannsynlig at fangstgropssystemene som ligger i tilknytning til kulturminner relatert til jernvinna, ble benyttet da jernproduksjonen pågikk (kap. 5). Det antas derfor at systemene ble tatt i bruk igjen og utvidet etter 1300 e.Kr. Det er imidlertid vanskelig å si ut fra

dateringene om den siste bruksfasen tok til før eller etter svartedauden. Sannsynligvis opphørte gropfangsten på 1600-tallet.

Elgfangst i Gråfjellområdet

Undersøkelsene har vist at fangstgropene varierte når det gjaldt form og størrelse. De fleste gropene er tolket å være traktformete med en indre kassekonstruksjon av tre. Trolig har de fleste gropene vært konstruert på lignende måte som gropene i Dokkfløy. Kun i én grop (fg. 20) i systemet ved Rødseter ble det avdekket spiddestokker, hvorav den ene er datert til 1290–1375 e.Kr. I Østerdalen er det funnet rester av spiddestokker i fangstgropene, blant annet på Strandberget i Opphus og ved fjellryggen Ledsageren, begge i Stor-Elvdal kommune i Hedmark. Ved Ledsageren ble det funnet tilspissede stokker og 14 jernpigge som har sittet på stakkene. På bakgrunn av C14-dateringer har disse fangstgropene trolig vært i bruk relativt seint, etter 1600 e.Kr. (Barth 1981:296, 1986, 1989). Det finnes imidlertid eksempler på eldre bruk av spiddestokker i Hedmark. I Engerdals Vestfjell, Engerdal kommune, er en spiddestokk datert til 1000-tallet, mens rester av en trekonstruksjon fra den samme gropa er

datert til 11–1200-tallet (Barth og Barth 1986:204). I Innerdalen, Kvikne kommune, er spiddestokker datert til seinmiddelalderen, som representerer den yngste bruken av gropene i området (pers. medd. L. Gustafson). Det er mulig at spiddestokker i middelalderen har vært mer vanlig enn det som er påvist ved undersøkelser hittil. Dersom fangstgroper blir undersøkt ved gravemetoden «snitting», kan det være vanskelig å påvise spiddestokker som har stått sentralt i gropa.

Jeg har tolket materialet dithen at fangstgropssystemene har hatt to adskilte bruksfaser, én før og én etter jernproduksjonen, henholdsvis i periodene ca. 600–1000 e.Kr. og ca. 1300–1650 e.Kr. De er blitt anlagt i yngre jernalder, etter 600 e.Kr. Dette er et interessant resultat ettersom fangstgropssystemene på Rødsmoen gikk ut av bruk nettopp på dette tidspunktet (Bergstøl 1997). Undersøkelsene herfra og C14-dateringene viser at gropene har hatt flere bruksfaser. De mest intensive bruksfasene synes å være bronsealderen og romertida/folkevandringstida. Det antas at fangstsystemene ble anlagt og brukt av en fangstbefolkning, og at gropfangsten opphørte da denne befolkningen ble fortrent fra området av en ekspanderende bondebefolkning (se kap. 3 og 5). I kapitlet om eldre jernalder ble det argumentert for at mennesker med en agrar kulturtilknytning begynte å etablere seg i skogsområdene i begynnelsen av romertida, og i innledningen til kapittel 4 ble det vist at sporene etter jordbruk i form av husdyrbeite og korndyrking ble tydelige i Gråfjellområdet ved overgangen til yngre jernalder. Jeg mener derfor det er mest sannsynlig at fangstgropssystemene i Gråfjellområdet ble anlagt og brukt av den jordbrukende befolkningen (se kap. 5 for diskusjon). Sekundær bruk av en del groper for kullproduksjon, i systemet både ved Deifjellura/Tørråsen og ved Rødseter, indikerer at systemene gikk ut av bruk da jernproduksjonen startet rundt 1000 e.Kr. I den *første bruksfasen* av fangstanleggene var nok fangsten av mindre omfang og har neppe resultert i et større overskudd av kjøtt, gevir og skinn. Det meste av fangstproduktene er antakelig blitt konsumert lokalt, men noen av gevirene og skinnene kan ha blitt byttet/handelt mot varer de selv ikke produserte.

Systemene ble seinere tatt i bruk igjen, etter at jernproduksjonen tok slutt rundt 1300 e.Kr., men det er vanskelig å si eksakt når den *siste bruksfasen* startet opp. Fangsten var imidlertid på det mest intensive i seinmiddelalderen og tidlig etterreformatorisk tid. Dersom alle fangstanleggene (6 systemer bestående av 80 groper) var i bruk samtidig, må det ha krevd mange mennesker og omfattende ressurser for å

bygge, vedlikeholde og dessuten holde øye med om elg var blitt fanget i gropene. Dette tyder på at fangsten var organisert, muligens i et samarbeid mellom flere gårder. I motsetning til gropfangsten i yngre jernalder må fangsten i seinmiddelalderen ha gitt større utbytte enn den enkelte gård (eller bygdelag) hadde bruk for, og store deler av fangstproduktene er trolig blitt brakt ut av det lokale området samt at noe kan ha blitt eksportert til utlandet.

Fangstgropssystemene gikk sannsynligvis ut av bruk på 1600-tallet, på et tidspunkt da elgbestanden var avtakende. Dette kommer fram i skriftlige kilder som forteller om forsøk på å begrense elgjakta (Jacobsen og Andersen 1992:202). I 1573 hadde kongen forbudt all veiding av elg unntatt i tida mellom larsok (10. august) og mikkelsmesse (29. september). Det vakte stor misnøye blant østerdølene. I 1578 dro derfor en delegasjon av østerdøler til kongen og klaget. De måtte få rett til å skyte elg, da deres skog grenset til Sverige, og der skjøt svenskene den samme elgen. De fikk det omtrent som de ville; elgen kunne veides året rundt, unntatt når den var med kalv (Lillevold 1973:178). I 1730 ble det utstedt et alminnelig forbud mot bruk av fangstgroper, og en forordning fra samme år gir hver bonde lov til å fange bare to elger. Endelig forbud mot fangst i groper kom i 1863 (Jacobsen og Andersen 1992:202, Jacobsen 1997b:183). Årsakene til innskrenkningene av fangsten var den avtakende elgbestanden. To hovedforklaringer er blitt framsatt for å beskrive nedgangen: en økende ulvebestand og at geværet ble vanlig. I tillegg kan muligens en kombinasjon av økende ulvebestand, fortsatt bruk av fangstgroper i kombinasjon med jakt med gevær ha ledet til den sterke reduksjonen av elgbestanden (Jacobsen og Andersen 1992:202). Det er også foreslått at seterbruket, som ekspanderte på 1600-tallet og framover, kan være en medvirkende årsak til at fangstgropssystemer generelt gikk ut av bruk. Intensiv setring kan være problematisk å kombinere med fangstanlegg, da husdyr kan falle ned i gropene (Jacobsen og Andersen 1992:203). Dette forholdet kan også ha vært gjeldende for Gråfjellområdet. De tre største fangstgropssystemene i Gråfjellområdet ligger ved seterområdene Rødseter, Styggdølseter og Kjølseter.

Elgfangst i Gråfjellområdet og andre områder i Sør-Norge – forskjeller og likheter

Fangst av elg og villrein i groper og gropsystemer har trolig vært i bruk fra neolitikum i både Norge og Sverige (Jacobsen 1997b:183, Bergstøl 2007:172). I Norge har fangstgroper en utbredelse fra

Setesdal (sheiene) i sør til Varanger i nord. Fangstgroper for elg i Sør-Norge har en hovedutbredelse på Østlandet fra Telemark og nordover. Noen av fangstanleggene ligger i skogsbeltet opp mot fjellet, andre ligger i dalene, og dessuten finnes de inne i sentrale jordbruksområder. Noen av de høyeste konsentrasjonene er i Gudbrandsdalen og i Østerdalen (Jacobsen og Andersen 1992:186). Registreringer i de seinere årene i Rendalsfjellene og i Gråfjellområdet har vist at anlegg for både rein- og elgfangst er langt større enn tidligere antatt (Risbøl et al. 2002b, Holseng 2004, Mathisen 2005, Bergstøl 2007:182). Bergstøl (2007) har i sin gjennomgang av materialet fra det nordøstre Hedmark, kommunene Elverum, Åmot, Stor-Elvdal, Follidal, Alvdal, Trysil, Rendalen, Tolga, Os, Engerdal og Trysil, vist at kun to av ti undersøkte fangstanlegg for elg er datert til middelalderen / nyere tid. De resterende har primært vært i bruk i eldre jernalder, slik som fangstgropsystemene på Rødsmoen. Fangstanlegg for rein viser derimot et motsatt bilde, der de fleste er datert til middelalderen. Ut fra det samlede antall daterte fangstanlegg ser det ut til at fangstanleggene ikke ble brukt i merovingertida, heller ikke i særlig grad i vikingtida. Fangst av storvilt har da hovedsakelig foregått med pil og bue (Bergstøl 2007:182, 202). Selv om relativt få fangstgropsystemer for elg er datert til middelalderen, viser undersøkelsene i Innerdalen, Tynset og Rennebu kommuner i Hedmark og i Dokkfløy i Oppland at fangst av elg i disse områdene var av et større omfang på denne tida.

I Dokkfløy foregikk gropfangsten i to adskilte perioder. De første fangstgropsystemene ble anlagt rundt begynnelsen av vår tidsregning og gikk ut av bruk på 500–600-tallet. Samtidig med elgfangsten ble det framstilt jern, som også opphørte utpå 500-tallet. Det blir ikke uttrykt eksplisitt hvem som sto for disse aktivitetene, men det er antydning at de var knyttet til gårdene i Gausdal og Follebu, hvor det finnes mange og store gravhauger og -røyser fra jernalderen. Den samtidige virksomheten antyder at det ville skapt store konflikter dersom det hadde vært ulike grupper som drev de forskjellige aktivitetene (Jacobsen og Larsen 1992:177). At både fangsten og jernvinna opphørte i slutten av eldre jernalder, settes i sammenheng med en krise som rammet samfunnet over store deler av Sør-Norge slik at de gamle høvdingedømmene brøt sammen (Jacobsen og Larsen 1992:178–180). Mot slutten av 900-tallet ble fangstgropsystemene igjen tatt i bruk, samtidig med at produksjonen av jern startet opp på nytt. Fra 1200-tallet utvides systemene og blir mange nye groper anlagt. Bruken av anleggene kan

følges fram til 1600-tallet. I løpet av denne perioden konsentreres bosetningen til nåværende seterområder, og det blir argumentert for at fangsten var organisert ut fra bondesamfunnet. Nedgangen i bruken av fangstanleggene ses i sammenheng med en redusert elgbestand og introduksjonen av geværet (Jacobsen og Larsen 1992:135, 176). Den mest intensive drifta, både i jernvinna og i elgfangsten, var på 1200–1300-tallet. Kulturminnene fra denne tida ligger nær hverandre, både enkelte jernframstillingsplasser og fangstgroper ligger inne på setervollene, og flere kullgroper ble etter kort tid ombygget til fangstgroper. Landskapsbruken ville derfor ha skapt konflikter hvis det var flere grupper som drev med forskjellige næringer. De forskjellige aktivitetene foregikk trolig til ulike tider på året (Jacobsen og Larsen 1992:177–178).

I forbindelse med Innerdalsprosjektet ble det registrert 85 fangstgroper i Innerdalen. De fleste gropene lå oftest i systemer, på tvers over dalen, på begge sider av elva Inna. De radiologiske dateringsresultatene antyder at gropfangsten startet på 900-tallet, og at gropene i hele dalen var i bruk før ca. 1350 e.Kr. Elgfangsten opphørte sannsynligvis i forbindelse med krisa i seinmiddelalderen (Gustafson 1987a:141, 1987b:55). Dateringene antyder at bare gropene i den nordlige delen av dalen ble tatt opp igjen på et seinere tidspunkt, på 1400–1500-tallet (Gustafson 1987a:130–133). Gustafsons hypotese er at det var bønder fra Kvikne som drev elgfangst i Innerdalen før 1350 e.Kr. (Gustafson 1987a:106–107, 130–140). Fangstgropene som ble brukt på 1400–1500-tallet, setter hun i sammenheng med tufter ved to setre som har fått datering til samme tidsperiode. Tuftene var nedgravde i bakken, med oval form og torvvoller. De er lik de såkalte Stalotomtene i norrlandske fjelltrakter. Ut fra en vurdering av bosetningsforhold i Kvikne og Innset i seinmiddelalderen mener Gustafson at det er samer som har drevet elgfangst i gropene og etterlatt seg ovale tufter med torvvegger (Gustafson 1987b:55). En alternativ tolkning er at tuftene er tidlige setertufter.

Gråfjellområdet viser sammenliknet med andre områder i nordøstre Hedmark og Dokkfløy at det er likheter, men også flere forskjeller når det gjelder gropfangst av elg. De fleste fangstanleggene for elg i Østerdalen har primært vært i bruk i eldre jernalder (Bergstøl 2007). Det er derfor bemerkelsesverdig at gropfangsten i Gråfjellområdet ble etablert i merovingertida og var i bruk fram til overgangen til middelalderen (første bruksfase). Det er en periode da det ser ut til at storviltjakt hovedsakelig

har foregått med pil og bue. Da første bruksperiode for systemene i Gråfjellområdet tok slutt, ble gropfangsten trolig etablert i Innerdalen, og på 900-tallet startet andre bruksfase opp i Dokkfløy. Det antas at fangsten var organisert ut fra de nærliggende bondesamfunnene. Fangsten i disse to områdene var på det mest intensive til andre halvdel av 1300-tallet. Da fangsten avtok i omfang her, startet imidlertid elgfangsten opp på nytt i Gråfjellområdet og fangsten var på det mest intensive i seinmiddelalderen og tidlig etterreformatorisk tid. Både i Dokkfløy og i Gråfjellområdet har det vært storstilt jernproduksjon i middelalderen. I Dokkfløy foregikk drifta i jernvinna og elgfangsten samtidig.

Det er derfor argumentert for at det var de samme menneskene, jordbrukere, som sto for de forskjellige næringene. For Gråfjellområdet antas det også at fangsten var tilknyttet det jordbrukende samfunnet. Det er derfor interessant at det ikke ble fanget elg her når jernproduksjon pågikk. Fordi fangsten var av begrenset omfang i den første bruksfasen er det lite trolig at elgen har vært overbeskattet. Det kan derfor se ut som om det var forskjellige grupper som sto bak de to næringene i Gråfjellområdet, eller at lokalbefolkningen ikke lengre hadde tilgang eller kunne benytte området til elgfangst da jernproduksjonen pågikk.